

A GYERMEKTELENSÉG MINTÁZATAI A MAGYAR FÉRFIAK KÖRÉBEN¹

PATTERNS OF CHILDLISSNESS AMONG HUNGARIAN MEN

Szalma Ivett¹, Takács Judit²

¹PhD

Szalma.Ivett@tk.mta.hu

²PhD, Magyar Tudományos Akadémia

Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet

Takacs.Judit@tk.mta.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Ebben az írásban összefoglaljuk a férfiak gyermektelenségéhez kapcsolódó kutatásaink legfontosabb eredményeit. Bemutatjuk, hogy a férfiak és a nők gyermektelensége mögött gyakran eltérő tényezők húzódnak meg, vagy az azonos tényezők mögött eltérő mechanizmusok játszanak szerepet. Kitérünk arra is, hogy a kvalitatív kutatások milyen új eredményekkel gazdagították a férfiak gyermektelenségével kapcsolatos tudásunkat a kvantitatív elemzésekhez képest.

ABSTRACT

In this paper we summarize the most important results of our previous empirical analyses related to male childlessness. We emphasize that different factors can often be detected behind male and female childlessness, or in some cases the same factors can influence the childlessness patterns of the different genders via various mechanisms. We provide new insights into male childlessness in Hungary revealed by our qualitative approach.

Kulcsszavak: gyermektelenség, tudatos gyermektelenség, férfiak, Magyarország, kvantitatív, kvalitatív vizsgálatok, diszkrimináció

Keywords: childlessness, voluntary childlessness, male, Hungary, quantitative and qualitative methods, discrimination

¹ A tanulmány megírását az NKFIH (PD 123789) támogatta.

BEVEZETÉS

A gyermektelenséggel kapcsolatos kutatások többsége a nőkre fókuszál, miközben a gyermektelenek aránya magasabb a férfiak, mint a nők körében, nemcsak Magyarországon, hanem szinte valamennyi európai országban. Magyarországon például a 2001-es népszámlálási adatok szerint a 41 év feletti nők körében 7,8% volt a gyermektelenek aránya, ami 2011-re 11,2%-ra növekedett (Kapitány, 2015). Ez az arány a férfiak esetében a 41 és 45 év közötti korcsoportban 2001 és 2011 között 17%-ról 22%-ra növekedett (Kapitány, 2015). A számok tükrében jogosan merül fel a kérdés, vajon miért kíséri viszonylag kevés figyelem a gyermektelenség vizsgálatát a férfiak körében.

Erre a kérdésre egyrészt az lehet a válasz, hogy a gyermekvállalás kérdését hajlamosak vagyunk a nőkhöz rendelni, vagyis azt feltételezzük, hogy a nők egyedül hoznak döntést ebben a kérdésben, vagy legalábbis ők a fő döntéshozók. Másrészt a férfiak szülővé válása kevésbé kötődik életkori korlátokhoz, illetve normákhoz, mint a nők gyermekvállalása, ezért nehezebb meghatározni, hogy mikortól tekintünk ténylegesen gyermektelennek egy férfit. Harmadrészt a kérdőíves kutatások esetenként pontatlanabb adatokkal szolgálhatnak a férfiak, mint a nők gyermekvállalásáról: előfordulhat például, hogy egyes férfiak esetleg nem is tudnak arról, hogy gyermekük született, illetve esetenként elfelejthetik megemlíteni nem velük egy háztartásban élő gyermeküket egy kérdőíves vizsgálat során.

Jelen tanulmány célja, hogy áttekintést nyújtson a gyermektelenségre fókuszáló magyarországi kutatásaink főbb eredményeiről, különös tekintettel az eddig kevésbé kutatott férfi gyermektelenségi mintázatokra, melyeket a női gyermektelenségi mintázatokkal való összehasonlítás tükrében tekintjük át. Először a kvantitatív kutatásaink eredményeit ismertetjük (Szalma–Takács, 2012; 2015), majd ezt követően a kvalitatív kutatásokból származó eredményeket mutatjuk be (Szalma–Takács, 2014; 2018). Tanulmányunkat az eredmények összegzésével és a jövőbeli lehetséges kutatási irányok felvázolásával zárjuk.

KVANTITATÍV KUTATÁSOK

A gyermektelenség kérdéskörére fókuszáló kutatásaink során először korábbi kérdőíves vizsgálatok eredményeinek másodelemzésével vizsgáltuk, hogy milyen okok állhatnak annak hátterében, ha valaki nem vállal gyermeket Magyarországon (Szalma–Takács, 2012; 2015). Ehhez az Életünk fordulópontjai társadalmi-demográfiai panel-adatfelvételt használtuk, melyet a KSH Népeségutományi Kutatóintézete végzett több mint 16 ezer válaszadó részvételével az első hullámban, ami a vizsgált téma szempontjából Magyarország legnagyobb adatfelvételének számít. A 2002-es első hullámtól egészen a 2008/2009-es harmadik

hullámig követték a 30 és 45 év közötti gyermektelen nők, valamint a 33 és 50 év közötti gyermektelen férfiak adatait a gyermekvállalás szempontjából. Az eredmények azt mutatták, hogy mind a férfiak, mind nők körében a gyermektelenül maradás egyik fő – ha nem a legfőbb – meghatározó tényezője az, hogy sikerül-e az érintetteknek tartós párkapcsolatot kialakítaniuk. Emellett a gazdasági tényezők is jelentős szerepet kaphattak, miközben az értékek (a családdal kapcsolatos attitűdök vagy a vallásosság) változása nem befolyásolták jelentősen a szülővé (nem)válással kapcsolatos döntéseket.

E kutatás ugyanakkor rávilágított arra is, hogy miközben számos közös tényező áll a nők és a férfiak gyermekvállalása (illetve nemvállalása) mögött, azért számottevő eltérések is megfigyelhetők. Például míg a gyermektelen nők körében a magas iskolai végzettségűek felülreprezentáltak, addig a férfiak körében az alacsony iskolai végzettségűek között találunk magasabb arányban olyanokat, akiknek nem született gyermekük.

KVALITATÍV KUTATÁSOK

A korábban említett kvantitatív vizsgálatokat később, 2014 és 2015 között kiegészítettük interjúkutatással. Először 40 év feletti gyermektelen nőekkel készítettünk félig strukturált életútinterjúkat annak érdekében, hogy feltárjuk, milyen okok vezethetnek gyermektelenséghez a magyar nők körében (Szalma–Takács, 2014). Majd e kvalitatív kutatást folytattuk 2016-ban harminc 50 év feletti gyermektelen heteroszexuális férfi meginterjúvolásával.

Ezek az interjúkutatások is alátámasztották, hogy jelentős különbségek találhatóak a nők és a férfiak gyermektelenségi mintázatai között. Eredményeink alapján az is elmondható, hogy bár sokszor ugyanazok a tényezők húzódnak meg a férfi és a női gyermektelenség mögött, ezek gyakran eltérő mechanizmusokon keresztül érvényesülnek. A következő alfejezetben egy-egy példát mutatunk be az azonos tényezők mögött meghúzódó mechanizmusokra.

Partnerkapcsolat

A nemzetközi és a hazai kutatások kimondott vagy kimondatlan alapvetése, hogy a stabil párkapcsolat megléte elengedhetetlen a gyermekvállaláshoz nők és férfiak számára egyaránt (Jalovaara–Fasang, 2017; Szalma, 2016). A nőkkel folytatott interjúkutatások ezt az eredményt annyiban finomították, hogy a párkapcsolat megléte mellett annak minősége sem elhanyagolható tényező. A férfiakkal készített interjúk során kiderült, hogy körükben ritkán fordult elő, hogy valaki egyetlen tartós párkapcsolatot sem tudott kialakítani az élete folyamán. Így az életút-megközelítés nem igazolta, hogy a férfiaknál a partnerkapcsolat hiánya

lenne gyermektelenségük egyik vagy fő meghatározó tényezője. Ráadásul az általunk kérdezett párkapcsolatban élő férfiak a kapcsolataik minőségével is elégettebbeknek mutatkoztak, mint női interjúalanyaink. Azaz róluk nem mondható el, hogy partnerkapcsolatuk nem megfelelő minősége miatt nem szerettek volna gyermeket vállalni. A párkapcsolatban élő férfiak számára a gyermekvállalás akadályai közé tartozhatott, ha idősebb párt választottak, akinek már biológiailag nem lehetett gyermeke, illetve ha a partnerüknek már volt(ak) gyermeke(i), és nem szeretett volna több gyermeket vállalni. Különösen az alacsonyabb iskolai végzettségű férfiak számoltak be ezekről az akadályokról.

Életkor

Kvantitatív vizsgálataink rávilágítottak arra, hogy az életkor előrehaladta jelentős szerepet játszott abban, hogy a gyermekvállalást (átmenetileg) halasztók végül mégsem tudták megvalósítani eredeti gyermekvállalási elképzeléseiket. Például az általunk vizsgált – 2001 és 2008 közötti – időszakban a gyermekvállalást halasztó 30–45 éves nőknek és 33–50 éves férfiaknak csak egy kis része volt képes arra, hogy megvalósítsa gyermekvállalási terveit: a vizsgált nőknek mindössze 22%-a, a férfiaknak pedig csak 14%-a vált szülővé 2008-ra (Szalma–Takács, 2012). A 45 éves vagy ennél idősebb nők esetében ez az eredmény akár véglegesnek is tekinthető a női reprodukciós aktivitás biológia korlátai miatt, melyek már 35 éves kortól kezdve éreztetik egyre erősödő hatásukat. Az életkorról összefüggő biológiailag meghatározott korlátok mellett beszélhetünk a gyermekvállalás társadalmi normák által keretezett életkori határaitól is – azaz arról a társadalmilag meghatározott jellemzőről, hogy egyes társadalmi csoportokban kitartanak „túl öregnek” ahhoz, hogy gyermeket vállaljon –, melyek hasonlóan hatnak a férfiakra, mint a nőkre. Interjú vizsgálataink eredményei azonban rávilágítottak arra, hogy a különböző társadalmi csoportokhoz tartozó férfiak körében eltérő társadalmi normák érvényesülhetnek: például a magasabb iskolai végzettségű és jobb anyagi helyzetű interjúalanyaink arról számoltak be, hogy elképzelhetőnek tartják, illetve nem tartják kizártnak, hogy első gyermeküket majd az ötvenes éveik végén vagy akár valamikor a hatvanas éveikben fogják vállalni. Ezzel szemben alacsonyabb iskolai végzettségű társaik már nem vállalkoztak volna erre 50 évesen, és az is kiderült, hogy még a negyvenes éveikben is túl késeinek tűnt volna többek számára az apává válás.

Anyagi helyzet

Az anyagi tényezők szintén némileg eltérő mechanizmusokon keresztül vezettek gyermektelenséghez a nők és a férfiak körében. Míg a nőknél a bizonytalan munkalehetőségek és a rossz anyagi helyzet elsősorban azt akadályozta meg, hogy

azok a nők, akik nem találtak maguknak megfelelő partnert, belevágjanak – akár egyedül is – a gyermekvállalásba, a férfiak számára ugyanezek a tényezők már a partnerkapcsolat kialakítását – és ezáltal közvetetten a szülővé válást – is megnehezíthették. Mindez egybevág azzal a Magyarországon uralkodó tradicionális nemiszerep-elvárással, miszerint egy heteroszexuális nukleáris családban első-sorban a férfinak kell(ene) a családfenntartó, fő kenyérkereső szerepét ellátni. Ezenfelül férfi interjúalanyaink körében arra is akadt példa, hogy az átlagon felüli anyagi helyzet akadályozta a partnerkapcsolat kialakítását és a gyermekvállalást: ez esetben az érintett azt tartotta kockázatosnak, hogy egy esetleges válás következtében elveszítheti felhalmozott vagyonát, így inkább tartózkodott a partnerkapcsolatoktól.

ÚJ ELEMEL SZEREPE A FÉRFIAK GYERMEKTELENSÉGÉBEN

Az eddig példaszerűen illusztrált tényezők mellett új – a nők körében nem ki-mutatható vagy kevésbé hangsúlyos – okok is feltűntek a férfiakkal készült interjúkban.

Egészségügyi okokhoz köthető gyermektelenség

A kérdőíves vizsgálatok – egyrészt a téma érzékenysége, másrészt az alacsony elemszám miatt – nem teszik lehetővé, hogy az egészségügyi okokra visszave-zethető gyermektelenséget részletesen elemezzük. A kvalitatív vizsgálatokból azonban megállapítható, hogy míg a női interjúalanyaink több mint egyharmada beszámolt olyan egészségügyi okról, amely megnehezítette (volna) a gyermek-vállalást, addig a férfiaknál senki sem számolt be hasonló egészségügyi problémáról. Miközben az általunk készített szakértői interjúkban a termékenységi kérdésekre specializálódott orvosok kiemelték, hogy az utóbbi évtizedekben a férfiak terméketlensége egyre nagyobb méreteket ölt.

Egyetlen interjúalanyunk esetében, egy falun élő, alacsony iskolai végzettségű 70 éves férfinél merült fel a gyermekvállalást akadályozó egészségügyi probléma létezése, de a témát tabuként kezelve nem beszélt erről bővebben. Ugyanakkor az általános rossz egészségi állapot a férfiak körében kiemelkedő szerepet kapott: az alacsonyabb iskolai végzettségű férfiak magasabb iskolai végzettségű társaikhoz képest mintegy húsz évvel korábbi időpontot adtak meg a gyermekvállalás még lehetséges életkoraként. Ez a korlátozóbb életkori norma szorosan összefügghet azzal, hogy az iskolai végzettség szerint Magyarországon a legnagyobb a szakad-ék a várható átlagos élettartamok között: alacsonyan iskolázott társaikhoz viszonyítva átlagosan kilenc évvel élnek tovább a magas iskolai végzettségűek (OECD, 2017). Ugyanakkor az általunk vizsgált nőknél nem jelentkeztek jelentős különb-

ségek a gyermekvállalás még lehetséges életkori normájában iskolai végzettség szerint (Szalma–Takács, 2014).

A tudatos gyermektelenség felvállalása

Kiemelendő, hogy a férfiakkal készített interjúkban sokkal markánsabban jelent meg a tudatos gyermektelenség, mint a nőknél. A nők körében kevés olyan interjúalanytal találkozottunk, aki tudatosan nem szeretett volna gyermeket vállalni: e kevés kivétel pedig mind a magas iskolai végzettségű, jobb társadalmi helyzetű nők közül került ki. A férfiak nyíltabban beszéltek arról, hogy valójában soha nem szerepelt a terveik között az apává válás. Ráadásul nemcsak a magas iskolai végzettségű férfiak fogalmazták meg ezt, hanem az alacsonyabban iskolázott férfiak körében is találkozottunk olyannal, aki szándékosan választotta a gyermek nélküli életet. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a nőkhöz képest több férfi lenne, aki nem szeretne gyermeket: lehetséges, hogy ez a különbség abból fakad, hogy a férfiak szabadabban felvállalhatják a gyermektelenség tudatos választásával kapcsolatos véleményüket nemcsak egy kérdőíves vizsgálat keretében, de egy interjú vizsgálat során is. Mindez összefügghet azzal, hogy a szülői gondoskodás még mindig inkább a nőkhöz köthető szerepként jelenik meg, valamint a közvélekedés úgy ítéli meg, hogy egy nő nem élhet teljes életet gyermek nélkül, míg a férfiakkal szemben kevésbé szigorú társadalmi normák vannak érvényben a gyermekvállalást tekintve (Szalma, 2014).

HÁTRÁNYOS HELYZETŰEK-E A GYERMEKTELEN FÉRFIAK?

Végezetül egy olyan érzékeny témát villantunk fel, amely szintén nehezen vizsgálható kérdőíves módszerekkel: a gyermektelennel szembeni diszkrimináció kérdését. A téma vizsgálata különösen fontos egy olyan tradicionálisan prona-talista társadalomban, ahol a gyermekvállalás kérdése a napi politikai diskur-zusnak is része. Az interjúk során arra is rákérdeztünk, hogy az interjúalanya-ink milyen előnyöket, illetve hátrányokat tapasztaltak munkájuk során, illetve a magánéletükben azzal kapcsolatban, hogy nem született gyermekük. E tekintetben is több különbséget találtunk a női és a férfi interjúalanyok beszámolói között: míg az alacsony iskolai végzettségű nők nem tudtak konkrét előnyökről beszámolni, addig magas iskolai végzettségű társaik a munkában elért sikereket könyvelték el gyermektelenségükkel összefüggésbe hozható előnyként. A férfiak körében azonban éppen az alacsonyabb iskolai végzettségűek számoltak be a gyermektelenség egyik előnyéről: a kötetlenebb életforma választásának a lehetőségéről. Mivel az alacsony iskolai végzettségű – főként különféle szakmunká-kat végző – férfiak számára a munkához köthető mobilitás jelentette az egyetlen

lehetőséget arra, hogy utazzanak, így fontos volt számukra, hogy olyan munkát vállalhattak, amely akár heti vagy havi ingázással járt, ez pedig nehezebben lett volna összeegyeztethető a helyhez kötöttebb gyermekes életmóddal (Szalma–Takács, 2018).

Míg a munkájukkal kapcsolatban férfi interjúalanyaink nem számoltak be hátrányokról, addig a magánélet területén diszkriminációként élték meg a környezetük részéről tapasztalt negatív előítéleteket. Ha egy bizonyos életkor felett egy férfinak nincs gyermeke, akkor interjúalanyaink tapasztalatai szerint esetleg azt gondolhatják róla, hogy impotens, meleg vagy drogfüggő. Ezen negatív előítéletek ellen interjúalanyaink úgy próbáltak védekezni, hogy távolságot tartottak közvetlen környezetüktől, és nem engedtek betekintést a magánéletükbe; de akadt köztük olyan is, aki a találgatásokat rövidre zárva a „sajnos nincs gyermekem” kifejezés használatával utalt arra, hogy – talán – egészségügyi okok állhatnak gyermektelensége hátterében (Szalma–Takács, 2018).

ÖSSZEZÉS

A kvantitatív adatok másodelemzése rávilágított arra, hogy érdemes interjú vizsgálatokat is végeznünk annak érdekében, hogy jobban megértsük a Magyarországon jellemző gyermektelenségi mintázatokat. A gyermektelen férfiakkal folytatott interjú vizsgálatunk úttörő abban a tekintetben, hogy korábban még nem vizsgálták a férfiak gyermektelenségét Magyarországon kvalitatív módszerekkel. A kutatási eredmények azt mutatták, hogy a férfiak és a nők gyermektelensége mögött eltérő tényezők húzódnak meg. A férfiak között például nagyobb arányban találtunk olyanokat, akik szándékosan nem akartak gyermeket vállalni. Ugyanakkor azt is be tudtuk mutatni, hogy még az azonos tényezők is különböző mechanizmusokon keresztül érvényesülhettek a nemek között. A kvalitatív vizsgálat továbbá lehetővé tette, hogy betekintést nyerjünk abba, hogy milyen előítéletekkel kell szembenéznük a gyermektelen nőknek és férfiaknak.

Eddigi elemzéseink során azonban a gyermektelenséghez köthető számos kérdést még nem tárgyaltunk. Érdemes lenne például azt vizsgálni, hogy milyen a férfiak attitűdje azzal kapcsolatban, hogy egyedül vállaljanak gyermeket, akár örökbefogadás útján. Szintén nem állt módunkban azt elemezni, hogy milyen a kapcsolatuk azokkal a gyerekekkel, akikkel egy háztartásban élnek, de nem vér szerinti leszármazottaik – hiszen a férfiaknál nagyobb arányban fordulhat elő, hogy ideiglenesen apai szerepet vállalhatnak gyermeket partnerrel való együttélésük során. Mindezek alapján a férfiak gyermektelensége még inkább képlékenynek tűnhet, mint a nőké: nem csupán biológiai, de társadalmi okokra visszavezethetően is.

IRODALOM

- Jalovaara, M. – Fasang, A. E. (2017): From Never Partnered to Serial Cohabitors: Union Trajectories to Childlessness. *Demographic Research*, 36, 1, 1703–1720. DOI: 10.4054/DemRes.2017.36.55
- Kapitány B. (szerk.) (2015): Terjed a gyermektelenség Magyarországon. *Korfa Népesedési hírlével*, XV, 1, 1–4. <http://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/korfa/article/download/1299/734>
- OECD (2017): *State of Health in the EU. Hungary. Country Health Profile 2017*. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0006/355983/Health-Profile-Hungary-Eng.pdf?ua=1
- Szalma I. (2014): A gyermekvállalás társadalmi normái és a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos attitűdök vizsgálata Magyarországon és Európában. *Replika*, 85–86, 35–57. http://replika.hu/system/files/archivum/85-86_03_szalma.pdf
- Szalma I. (2016): Partnerships Norms and Childlessness in Hungary and Transylvania in European View. *Belvedere Meridionale*, 28, 2, 66–81. http://www.belvedere-meridionale.hu/wp-content/uploads/2016/02/05_Szalma_Belvedere%20Meridionale_2016-2_pp66-81.pdf
- Szalma I. – Takács J. (2012): A gyermektelenséget meghatározó tényezők Magyarországon. *Demográfia*, 55, 1, 44–68. <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/view/439/583>
- Szalma I. – Takács J. (2014): Gyermektelenség – és ami mögötte van. Egy interjú vizsgálat eredményei. *Demográfia*, 57, 2–3, 109–137. <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/view/2477/2334>
- Szalma I. – Takács J. (2015): Who Remains Childless? Unrealized Fertility Plans in Hungary. *Czech Sociological Review*, 51, 6, 1047–1075. http://sreview.soc.cas.cz/uploads/13dd14ac8d-152b92333c8193cc217596a08173ee_15-6-08Szalma23.indd.pdf
- Szalma I. – Takács J. (2018): Is There Voluntary Childlessness at All in Hungary? In: Natalie Sappleton (ed.): *Voluntary and Involuntary: The Joys of Otherhood?* Emerald Publishing Limited, 309–337. https://www.researchgate.net/publication/326710775_Is_There_Voluntary_Childlessness_At_All_in_Hungary